

FARG'ONA VODIYSI DARYO HAVZALARI VA ULARNI TADQIQ ETISHNING BA'ZI MASALALARI

Mirzamahmudov Odiljon To'xtasinovich
University of Business and Sciens nodavlat
oliy ta'lim muassasasi geografiya fanlari
doktori(Ds), dotsent
Tel: +99899-760-89-01
e.mail: mirzamaxmudovodiljon@gmail.com

Xakimov Mirqobil Mirsaydillayevich
University of Business and Sciens nodavlat
oliy ta'lim muassasasi Maktabgacha –
boshlang'ich ta'lim va jismoniy tarbiya
kafedrasi o'qituvchisi
Tel: +99894-150-72-72
e.mail: mirqobil.hakimov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada, Farg'ona vodiysi daryo havzalari va u bilan bog'liq xususiyatlar o'rganilib ularni tadqiq etishning o'ziga xos xususiyatlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Daryo havzasi, antropogen landshaft, obikor dehqonchilik, sug'orma dehqonchilik, jarlar, suffozion o'ralar, eroziya, tabiiy tuproq, o'simlik qoplami, degradatsiya.

Аннотация: В данной статье изучены бассейны рек Ферганской долины и связанные с ними особенности и описаны особенности их исследования.

Ключевые слова: бассейн реки, антропогенный ландшафт, интенсивное земледелие, орошаемое земледелие, овраги, удушающие русла, эрозия, естественная почва, растительный покров, деградация.

Annotation: In this article, the river basins of the Ferghana Valley and the features related to it are studied and the specific features of their research are described.

Key words: River basin, anthropogenic landscape, intensive agriculture, irrigated agriculture, ravines, suffocation beds, erosion, natural soil, vegetation cover, degradation.

Bugungi kunda tabiatdan oqilona foydalanish, atrof-muhit musaffoligini saqlash, yuzaga kelayotgan ekologik muammolarni tezda bartaraf etish, shuningdek, qishloq xo'jaligi madaniyatini oshirish orqali jahon bozoriga yuqori sifatli, ekologik jihatdan sof, raqobatbardosh mahsulotlar yetishtirish kabi dolzarb masalalar barchaning diqqat-e'tiborini tortmoqda.

Jumladan, dunyo aholisini tabiiy resurslar bilan ta'minlash maqsadida landshaftlardan intensiv foydalanilayotganligi tufayli tabiiy muhitda texnogen buzilish, kimyoviy ifloslanish, tuproq degradatsiyasi va boshqa salbiy jarayonlar kuchaymoqda. Bu muammolarga qarshi kurashishga xalqaro tashkilotlar katta e'tibor bermoqda. Chunonchi, BMTning 2030 yilgacha barqaror rivojlanish bo'yicha dasturida belgilangan 17 ta maqsadlardan biri "quruqlik

ekosistemalarini muhofaza qilish va tiklash, ulardan oqilona foydalanish, o'rmonlarni ratsional boshqarish, cho'llanishga qarshi kurashish, yerlarning degradatsiyasini to'xtatish va biologik xilma-xillik yo'qolishining oldini olish" vazifalari yechimiga yo'naltirilgan [1]. Yuqoridagi vazifalar Farg'ona vodiysi daryo havzalari landshaftlarini har tomonlama tadqiq etishni va landshaftlarni landshaft-ekologik sharoitlarini optimallashtirishni taqozo etadi.

Farg'ona vodiysining asosiy qismini tashkil etgan daryo va soylarining barcha yoyilmalari, uzoq yillardan sug'orma va lalmi dehqonchilikda foydalanib kelinishi natijasida dastlabki tabiiy landshaftlar o'rnini antropogen va tabiiy-antropogen landshaftlar egallamoqda. Shundan kelib chiqqan holda, Farg'ona vodiysi daryo havzalari landshaftlarining inson faoliyati ta'sirida o'zgarishini va landshaft-ekologik sharoitini tahlil qilish hamda amaliy tadbirlar majmuasini ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib xisoblanadi.

O'zbekiston daryo havzalari geotizimlari bo'yicha kompleks tabiiy geografik tadqiqotlar E.M.Murzaev, L.N.Babushkin, N.A.Kogay, A.Abdulqosimov, V.N.Veber, A.A.Yurev, V.M.Chetirkin, N.P.Kostenko N.A.Gvozdetskiy, T.V.Zvonkova, B.P.Alisov, L.Alibekov, SH.Ergashov, A.K.Urazboev, K.M.Boymirzaev, Q.S.Yarashev va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan.

Farg'ona vodiysi antropogen landshaftlarini A.A.Abdulqosimov [2,3] tasniflashtirgan; tuproqlarini B.V.Gorbunov [4]., S.N.Shuvalov [5], tuproq-ekologik sharoitini A.Maqsudov [6] o'rgangan. Farg'ona vodiysining landshaftlari va ularning inson xo'jalik faoliyati ta'sirida o'zgarishi haqida K.M.Boymirzaev [7], O.Mirzamaxmudov [8,9,10] tadqiqot ishlarini olib borgan. Farg'ona vodiysining o'simlik qoplamini Ye.P.Korovin [11], Arifxonova [12], R.S.Vernik, T.U.Rahimova [13], va boshqa geobotaniklar tadqiq etdilar.

Biroq, Farg'ona vodiysi tabiatidan foydalanish muammosiga doir ko'pgina ishlar bo'lishiga qaramay, Farg'ona vodiysi daryo havzalari landshaftlarining tadqiq etish bo'yicha to'liq, keng qamrovli ilmiy ishlar majmuasi yaratilmagan.

Farg'ona vodiysi daryo havzalarining landshaftlari kishilarning xo'jalik faoliyati ta'sirida madaniylashgan landshaft xususiyatlariga ega. Bu xududlardan chorva hayvonlarini boqishda yaylov sifatida foydalanish davom etmoqda, qishloq xo'jalik ekinlarining barcha turlarini yetishtirish uchun, shuningdek yangi aholi punktlarini barpo qilish maqsadida o'zlashtirildi va hamon o'zlashtirilmoqda.

Farg'ona vodiysi daryo havzalari landshaft komplekslari insonlarning

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

xo’jalik faoliyatining turli tarmoqlari, ayniqsa qishloq xo’jaligi ta’sirida kuchli o’zgarishga uchramoqda. Bunday o’zgarishlar turli-tuman hududlar doirasida sodir bo’lgani uchun vujudga kelgan antropogen landshaftlar ham o’sha hudud tabiatining umumiy xususiyatlariga bo’ysungan holda rivojlanadi.

Farg’ona vodiysi daryo havzalari landshaft-ekologik sharoitining o’zgarishi, relyefning o’zgarishi, tuproqda chirindi miqdorining kamayishi, agroirrigatsion yotqiziqlarning vujudga kelishi, tuproq qoplaminig yuvilishi, landshaftlarning ifloslanishi, injener-geografik jarayonlarning rivojlanishi va hokazolar[9].

Kishilarning surunkali obikor dehqonchilik bilan shug’ullanishi landshaft komplekslarining mikrorelyef xususiyatlariga kuchli ta’sir etadi. Daryo havzalarining o’rta qismi hozirgi kunda aholining eng zich joylashgan hududi bo’lib, anhorlar va ariqlar, turli darajadagi yo’llar juda ko’p. Daryo havzalarining quyi qismi esa drenaj zovurlari va sug’orish inshootlari ko’plab barpo etilgan joydir. Sug’oriladigan och tusli bo’z va allyuvial o’tloqli tuproqlarda ham sug’orish boshlangan dastlabki 20-30 yillar davomida chirindi miqdorining kamayib, so’ngra ko’paya borishi kuzatiladi.

Obikor dehqonchilik maydonlari ko’proq tarixan shakllangan qulay geomorfologik qiya tekisliklar va botiqlarida hamda bir qator gidrotexnik inshootlar bilan bog’liq bo’lgan hududlarda joylashgan.

Daryo havzalarining dehqonchilik ta’sirida o’zgarishi, birinchi navbatda agroirrigatsion yotqiziqlarning hosil bo’lishi va qalinlashib borishi, sug’orish inshootlarining barpo etilishi, qishloqlar va shaharlarning paydo bo’lishi, yo’llar qurilishi va hokazolar oqibatida tabiiy landshaft komplekslari o’rniga madaniy geokomplekslarning barpo etilishi landshaft komplekslari va ular tuzilishining o’zgarishiga olib keldi. Buning oqibatida xilma-xil seliteb, qishloq-xo’jalik, suv-xo’jalik va degradatsiyalashgan kabi sinflar paydo bo’ldi.

Shu bilan birga, daryo havzalari landshaftlarining sug’orma dehqonchilik ta’sirida kuchli o’zgartirilishi ham turli xil ko’rinishdagi ekologik muammolar vujudga kelishiga sabab bo’lmoqda. Ayniqsa, bu mintaqada sodir bo’lgan va bo’layotgan jarlar, suffozion o’ralar, eroziya, tabiiy tuproq va o’simlik qoplaminig degradatsiyaga tortilganligi, sho’rlanishning kuchayib borishi kabi murakkab holat kuzatilmoqda. Sug’orishdagi xo’jasizlik, sug’orish inshootlaridan noto’g’ri, pala-partish foydalanilganligi oqibatida havzada ko’plab buzilgan landshaft tiplari vujudga kelmoqda[8].

Bundan tashqari, havza landshaftlarining sug’orma dehqonchilik ta’sirida kuchli o’zgartirilishi bu mintaqada sodir bo’lgan va bo’layotgan jarlar, suffozion

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

o’ralar, eroziya, tabiiy tuproq va o’simlik qoplaminin degradatsiyaga tortilganligi, sho’rlanishning kuchayib borishi kabi murakkab holat kuzatilmoqda.

Havzadagi tabiiy sharoit, qishloq xo’jalik, sanoat tarmoqlari va aholi joylashuvi tabiiy landshaftlari o’rnida keyingi vaqtlarda yo’l landshaft komplekslari vujudga kelishiga sabab bo’la boshladi. Yo’l landshaftlari havza hududlari bo’yicha notekis taqsimlangan [9].

Inson faoliyati ta’sirida vujudga kelgan navbatdagi tabiiy-texnogen geotizim sanoat komplekslaridir. Ular tarkibini paxta tozalash, yengil sanoat, oziq-ovqat, mashinasozlik va metallni qayta ishlash, ximiya va qurilish materiallari sanoatlari tashkil etadi. Sanoat komplekslari Havza xom ashyolarini qayta ishlaganligi uchun ham uning hududlari bo’yicha notekis taqsimlangan.

Sanoat korxonalarining qurilishi landshaftlardagi modda va energiya almashinuvining izdan chiqishiga, ayrim landshaft komponentlarining strukturasi o’zgarishi va son jihatidan ozayishiga hamda ular chiqindilarining tashlanishi ayrim landshaftlarning o’zgarishiga sabab bo’lmoqda. SHuning uchun sanoat komplekslarini qurishda va faoliyatini boshqarishda ilmiy asoslangan chora-tadbirlarga qat’iy amal qilish lozim.

Farg’ona vodiysi daryo havzalari landshaftlariga, ayniqsa so’nggi 15-20 yillar ichida antropogen ta’sir kuchli bo’ldi. Havzadan oqib o’tuvchi soylarning deyarli barcha suvlari sug’orish ishlariga sarflanishi bir qator muammolarni vujudga keltirmoqda.

Bu jarayonlarning oldini olish uchun, birinchidan, havzaning adirlar qismida oqar suvlarning bo’lishiga chek qo’yish, suv faqat yopiq holatda olib yurilishini hamda tomchilab sug’orishni amalga oshirish, ko’p suv talab qiladigan ekinlar o’rniga uzumchilik va bog’dorchilikni rivojlantirish, lalmikor dehqonchilikni kengaytirish lozim.

Ikkinchidan, Farg’ona vodiysi daryo havzasi tabiatiga antropogen ta’sirning kuchliligi madaniy landshaftlarni vujudga keltirish bilan birga landshaft komponentlarini muhofaza qilish va u bilan bog’liq xsusiyatlarni anglab yetishni talab etadi.

Uchunchidan, havza landshaftlarining tabiiyligini saqlab qolish, ekologik muammolarni hal qilish faqat o’rmonlar bunyod etishga emas, balki turli amaliy, tashkiliy ishlar, agrotexnik va agromeliorativ hamda gidrotexnik ishlarni amalga oshirishga ko’p jihatdan bog’liqdir.

To’rtinchidan agrofitsosenozlar tashkil qilish faqat sel emas, balki suv eroziyasining ham oldini oladi.

Beshinchidan Farg'ona vodiysi daryo havzalari tabiiy sharoitni hisobga olib, yaylov chorvachiligini, lalmikor dehqonchilik, bog'dorchilik va uzumchilikni rivojlantirish maqsadga muvofiq. Bu sohada tuproq, o'simlik va suvning o'zaro bog'liqlik xususiyatini to'g'ri hisobga olish kutilgan natijani beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳаси кун тартиби //Электрон ҳавола: <http://www.uz/undp/org/content/uzbekistan.ru>
2. Абдулқосимов А.А. Ландшафтное районирование Ферганской котловины // Ландшафты Узбекистана -Т.: Фан, 1966. -57с.
3. Абдулқосимов А.А. Типология и классификация антропогенных ландшафтов Узбекистана // Табiiй географиянинг регионал муаммолари. Илмий конференция тезислари. -Самарқанд, 2002. -Б. 6-10.
4. Горбунов Б.В. Почвы Андижанской области // Почвы УзССР Т.11 -Т. 1957. -С. 160-248.
5. Шувалов С.А. Почвы Наманганской области // Почвы Узбекской ССР.т. 2. –Тошкент. 1957. -326 с.
6. Максудов А. Изменение почвенно-экологических условий Ферганской долины под антропогенным воздействием. -Т.: Фан, 1990. -85 с.
7. Боймирзаев К.М. Агроирригационные наносы оазисных ландшафтов Ферганской долины и их рациональное использование (на примеры Сохского и Чартаксайского конусов выноса): Автореф. дис. ... канд. географ. наук. -Т.: ТашГУ, 1995. -21 с.
8. Мирзамахмудов О.Т., Боймирзаев К.М. Наманган вилояти адирларининг ландшафт-экологик шароитини баҳолаш. Монография. – Тошкент: “Муҳаррир”, 2011. - 122 б.
9. Мирзамахмудов О.Т. DEVELOPMENT OF GEOTEXTILES OF THE HILLS OF TNE HILLS OF TNE FERGANA YALLEY AND THEIR CONSEQUENCES.// «Ekonomika i sotsium» № 2(93) 2022. –Б. 256-259.
10. Мирзамахмудов О.Т. Дехқонова Ш. Фарғона водийси ландшафтлари ўзгаришининг айрим жиҳатлари.// Фарғона водийси географлари уюшмасининг илмий-амалий семинари материаллари. 12 декабрь.- Наманган, 2015. –Б. 95-97.
11. Коровин Е.П. Растительность Средней Азии и Южного Казахстана. -Т.: АН Уз ССР, кн. 1. 1962. -547 с.
12. Арифханова М.М. Растительности Ферганской долины. -Тошкент: Фан, 1967. –295 с.
13. Арифханова М.М. Растительности Ферганской долины. -Тошкент: Фан, 1967. –295 с.